

KLEINE KAARDEBOL, *DIPSACUS PILOSUS* L.; NIEUWE VONDSTEN EN EEN OPROEP

door

D. TH. DE GRAAF & W. VAN DER COELEN*

De Kleine kaardebol (*Dipsacus pilosus* L.; Fig. 1) komt voor in West- en Centraal-Europa (CANNON, 1976) en bereikt haar noordgrens in Zuid-Denemarken en het uiterste zuiden van Zweden (HULTÉN, 1950). In Nederland is zij alleen nog uit zuidelijk Limburg bekend. De 5 vindplaatsen uit het midden van Nederland dateren alle uit de vorige eeuw (VAN DER HAM, 1980). Fig. 2 geeft de verspreiding weer van de Kleine kaardebol in Nederland, België en Luxemburg. Veruit de meeste vindplaatsen

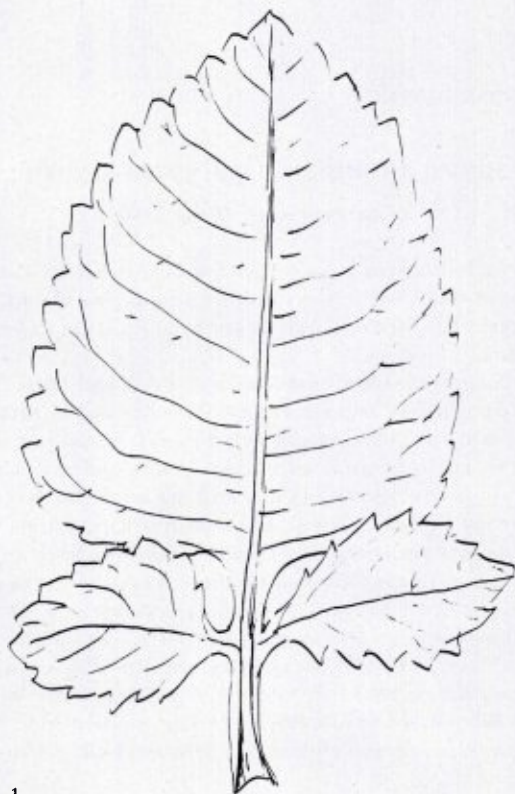

Fig. 1

Stengelblad van de Kleine kaardebol. Tekening A. de Wever.

liggen in het plantengeografische Mosan-district (cf. DE LANGHE et al, 1978) en in het Krijtdistrict (cf. VAN SOEST, 1977). Beide districten hebben gemeen dat er plaatselijk over grote oppervlakten kalkhoudende gronden voorkomen. Hoewel de noordelijke begrenzing van het Mosan-district het Krijt-district slechts voor een klein deel overlapt, sluiten beiden districten toch min of meer op elkaar aan. Dit geldt zeker voor wat de verspreiding van de Kleine kaardebol betreft maar gaat ook op voor tal van andere soorten, bijv. Driedistel (*Carlina vulgaris*), Duifkruid (*Scabiosa columbaria*), Troggemand (*Teucrium botrys*), Maretak (*Viscum album*; zie DE GRAAF, 1980-a) en verscheidene orchideeënsoorten. Het is dan ook waarschijnlijk dat de Kleine kaardebol via deze op elkaar aansluitende plantengeografische districten haar natuurlijke arealgrens naar het noorden volgt. De vestiging in Nederland zou echter van vrij recente datum kunnen zijn, zoals ook DE WEVER (1919, z.j.) veronderstelde.

Voor de floristen uit de vorige eeuw was de Kleine kaardebol zeker geen algemene verschijning. FRANQUINET (1838, no 630 a) geeft als enige vindplaats op "à ruisseaux pres de bois de Berg" terwijl DUMOLIN (1868, p. 54) "hamaux de Limmel" noemt Bosquet heeft blijkens aantekeningen van DE WEVER (z.j.) materiaal verzameld in 1882 met de toevoeging "zeldzame plant" en op het Rijksherbarium is materiaal aanwezig dat in 1861 tijdens een excursie van de Nederlandse Botanische Vereniging bij Valkenburg verzameld is (meded. R.W.J.M. van der Ham). Ook uit naburig België (o.a. Caestert) is *Dipsacus pilosus* uit de eerste helft van de vorige eeuw al bekend (BORY DE ST. VINCENT, 1821; LEJEUNE & COURTOIS, 1836) terwijl FÖRSTER (1878) de soort noemt voor de omgeving van Aken.

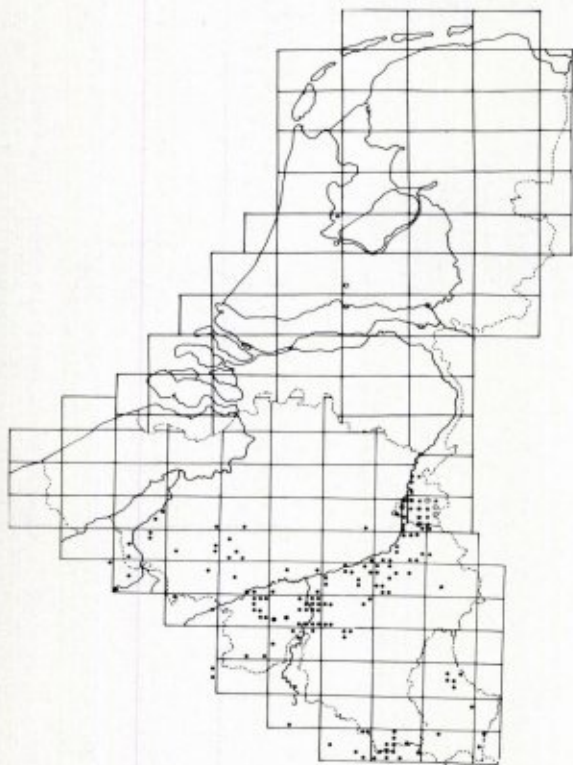

Fig. 2:

Verspreiding van de Kleine kaardebol (*Dipsacus pilosus* L.) in Nederland, België en Luxemburg. De Nederlandse vindplaatsen zijn ontleend aan VAN DER HAM, (1980) aangevuld met 6 nieuwe waarnemingen (o = vindplaats alleen vóór 1950; * = vindplaats sinds 1950); de overige vindplaatsen zijn ontleend aan VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, (1979).

Opvallend zijn echter enkele waarnemingen uit Midden Nederland (zie Fig. 2 en VAN DER HAM, 1980). Vrijwel al deze vindplaatsen - de eerste dateert uit 1683, de laatste uit 1834 - berusten op één of enkele waarnemingen. De vermelding door DODONAEUS (1584): "wordt ook gevonden sonderlinghen hier in Neder-Duitschlant op vochte ende waterachtige plaatsen neffens de rivieren, waterachtige grachten beeckens ende vochte cuylen" is te vaag om hieruit af te leiden dat de Kleine kaardebol in de zestiende eeuw al in Nederland voorkwam. De omschrijving "Nederduitschlant" kan immers ook al-

leen betrekking hebben op het hedendaagse Belgisch grondgebied (zie WEEDA, 1980).

Al met al blijkt dat de inmiddels verdwenen vindplaatsen in Midden Nederland duidelijk buiten het hoofdareaal van de soort liggen (zie fig. 2). Hoewel bij ons de indruk gewekt wordt dat zij als adventief te beschouwen zijn mag ook de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat het hier voorposten betreft van een zich uitbreidende soort. Dat zij zich hier niet heeft kunnen handhaven zou kunnen samenhangen met het feit dat een soort aan de rand van haar verspreidingsgebied of op voorposten buiten het hoofdareaal veel kwetsbaarder is dan in het centrum van haar verspreidingsgebied. Deze overwegingen moeten in acht worden genomen wanneer VAN DER HAM (1980) schrijft dat de Kleine kaardebol op niet verklaarde wijze is achteruit gegaan. Het hiervoor gestelde zou al een deel van de gesuggereerde achteruitgang kunnen verklaren. Daarbij komt dat de achteruitgang in Zuid-Limburg minder drastisch is dan in de Atlas van de Nederlandse Flora wordt verondersteld. In het Natuurhistorisch Maandblad zijn al enkele aanvullingen op het verspreidingskaartje van de Kleine kaardebol vermeld (DE GRAAF, 1980-b) en sindsdien zijn nog enkele waarnemingen gedaan die bij ons de vraag doen rijzen of de Kleine kaardebol wel zeldzamer is geworden; het lijkt zelfs niet onwaarschijnlijk dat de soort zich integendeel juist uitbreidt. Het ons nu bekende verspreidingsbeeld is weergegeven in Fig. 3. Naast de in het Natuurhistorisch Maandblad al eerder vermelde vondsten (in de uurhokken 61-18 en 62-11) zijn nog opgenomen een vindplaats door P. Thomas uit het Bovenste bos (hok 62-43; mond. med. R.W.J.M. van der Ham), één uit de omgeving van Slenaken (hok 62-42; excursie Plantenstudiegroep Natuurhistorisch Genootschap), één uit de gemeente Guttecoven (hok 60-32; mond. med. W. de Veen) en een vindplaats door P. Thomas te Stein (hok 60-41; mond. med. R.W.J.M. van der Ham. Deze laatste vindplaats werd overigens ook al door DE WEVER (z.j.) genoemd maar is niet in de Atlas van de Nederlandse Flora opgeno-

men omdat de bewerker slechts de door DE WEVER (1919) gepubliceerde gegevens ter beschikking stonden.

Kwam de Kleine kaardebol vòòr 1950 in zuidelijk Limburg dan ook in 17 in plaats van 16 uurhokken (VAN DER HAM, 1980) voor, sinds 1950 is zij daar nu bekend uit 15 uurhokken. Wij vermoeden dat zij op nog meer plaatsen voorkomt. Zo is zij de laatste jaren op steeds meer plaatsen langs de Geul waargenomen en is zij deze zomer ook al bij de monding van de Geul in de Maas aangetroffen.

De Kleine kaardebol groeit vooral op vochtige terreinen waar op de een of ander wijze voedselaanvoer plaatsvindt, bijv. door versnelde minerale omzetting in kapvlaktes (zoals de Schaelsberg) of door nu en dan buiten de oevers tredende riviertjes (zoals op diverse plaatsen langs de Geul het geval is; zie ook WESTHOFF et al, 1973; WESTHOFF & DEN HELD, 1969). Dat de soort zich op geschikte terreinen snel kan vestigen blijkt bijv. uit het voorkomen langs de zuidelijke Geul-tak bij Meerssen die halverwege de zeventiger jaren is aangelegd en waar voordien slechts weiland was.

Wij hopen dat er de komende jaren extra wordt gelet op deze soort zodat we haar verspreidingsgebied precies leren kennen.

Dank

Veel dank zijn we verschuldigd aan R.W.J.M. van der Ham die enkele aanvullende gegevens verstrekte en het manuscript kritisch doornam.

Literatuur

- CANNON, J.F.M., 1976. *Dipsacus*. In: T.G. TUTIN, V.H. HEYWOOD, N.A. BURGESS, D.H. VALENTINE, S.M. WALTERS & D.H. WEBB, *Flora Europaea* 4, p. 58 - 59. Cambridge.
- DODONAEUS, R., 1554. *Cruydeboeck*. Antwerpen.
- DUMOULIN, L.J.G., 1868. *Guide du Botaniste dans les environs de Maastricht*. Maastricht.
- FÖRSTER, 1878. *Flora Excursoria des Regierungsbezirkes Aachen*. Aken. (Dit werk is door ons niet ingezien maar wordt door DE WEVER (z.j.) in dit verband geciteerd).
- FRANQUINET, J.L. 1838. *Flore des environs de Maastricht*. Manuscript Natuurhistorisch Museum Maastricht.

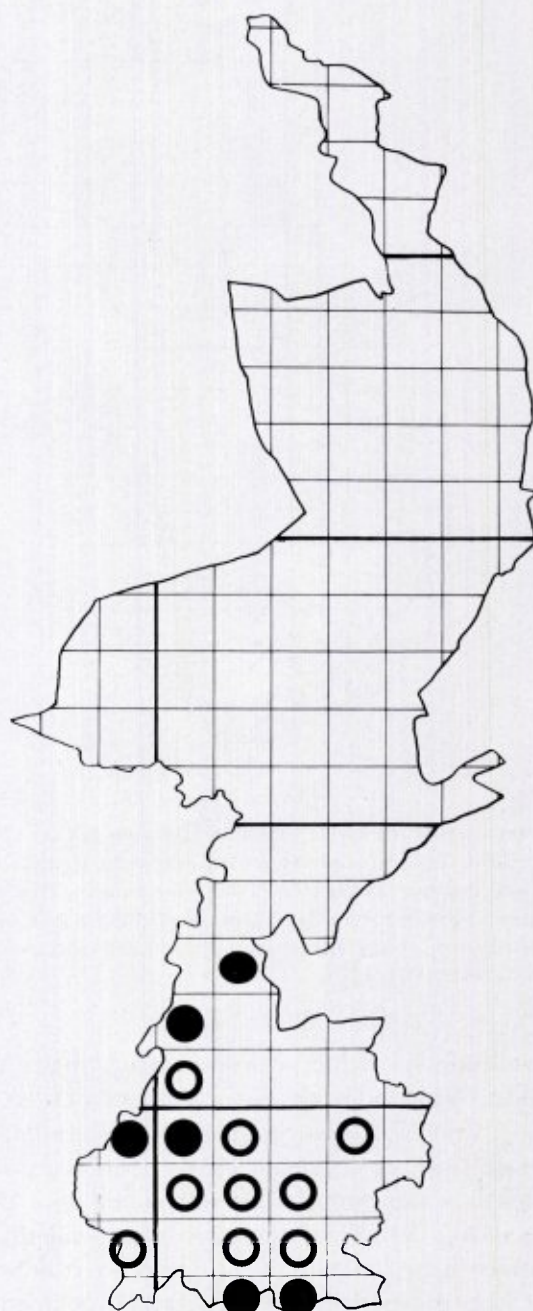

Fig. 3:
Verspreiding van de Kleine kaardebol (*Dipsacus pilosus* L.) in Limburg geprojecteerd in het uurhok-raster; o = vindplaatsen naar VAN DER HAM (1980), • = aanvullingen.

GRAAF, D. TH. DE, 1980-a. *Viscum album* L. Resultaten van de inventarisatie 1978-1979. Natuurhistorisch Maandblad, in voorbereiding.

GRAAF, D. TH. DE, 1980-b. Uit de Flora van Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 69 (5): 91-92.

HAM, R.W.J.M. VANDER, 1980. *Dipsacus pilosus* L. In: J. MENNEMA, A.J. QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE, Atlas van de Nederlandse Flora 1, p. 98. Amsterdam.

HULTÉN, E., 1950. Atlas of the distribution of vascular plants in N.W. Europe, p. 425. Stockholm.

LANGHE, J.E. DE, L. DELVOSALLE, J. DUVIGNAUD, J. LAMBINON & C. VANDEN BERGHEN, 1978. Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des régions voisines, 2e édition. Meise.

LEJEUNE, A.L.S., R. COURTOIS, 1836. Compendium Florae Belgicae III. Verviers.

ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1979. Atlas de la Flore Belge et Luxembourgeoise, no. 955. Meise.

SOEST, J.L. VAN, 1977. Plantengeografische districten van Nederland. In: HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, Flora van Nederland, 19e druk, p. 8 - 10. Groningen.

WEEDA, E.J., 1980. Over de betrouwbaarheid van de literatuurgegevens betreffende de Nederlandse flora ($\pm 1550 - \pm 1850$). In: J. MENNEMA, A.J. QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE, Atlas van de Nederlandse Flora 1, p. 26 - 29. Amsterdam.

WESTHOFF, V. & A.J. DEN HELD, 1969. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.

WESTHOFF, V., P. BAKKER, C.G. VAN LEEUWEN, E.E. VAN DER VOO & I.S. ZONNEVELD, 1973. Wilde planten 3, p. 301. Amsterdam.

WEVER, A. DE, 1919. Lijst van wildgroeïende en eenige gekweekte planten in Zuid-Limburg. Jaarboek 1919 Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, p. 28.

WEVER, A. DE, z.j. *Dipsacus*. Manuscript Natuurhistorisch Museum Maastricht.

Summary

Older and recent localities of *Dipsacus pilosus* L. in the Netherlands are discussed and some new recent finds are mentioned. It is supposed that *D. pilosus* is expanding its area in South and Central Limburg.

NIEUWE AANWINSTEN BIBLIOTHEEK NATUURHISTORISCH MUSEUM

Atlas van de Nederlandse broedvogels; samengest. door R.M. Teixeira. 's-Gravenland, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1979. 431 blz., afbn., krtn., lit. opg., regs. Uitgeg. in samenw. met Stichting Ornithologisch Veldonderzoek in Nederland.

Atlas van de Nederlandse flora. Dl. 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten; onder red. van J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate; met medew. van F. Adema (et al). Amsterdam, Kosmos, 1980. 226 blz., krtn., lit. opg., reg.

Beiderbeck, Rolf, und Ingo Koevoet. Pflanzengallen am Wegesrand; Entstehung und Bestimmung. Stuttgart, Franckh'sche Verlagshandlung, 1979. 127 blz., afbn., reg. Kosmos Gesellschaft der Naturfreunde. (Erlebte Biologie).

Biology of the reptilia. Vol 1-4. Morphology A-D; ed. by Carl Gans. London etc., Academic Press, 1969-1973.

Boom, B.K. Nederlandse dendrologie; geïllustreerde handleiding bij het bepalen van de in Nederland voorkomende soorten, variëteiten, en cultivars der gekweekte houtige gewassen; met medew. van H.J. van Laar; 11e herz. dr. Wageningen, Veenman en Zonen, 1980. 454 blz., afbn., reg., tabn. (Flora der cultuurgewassen van Nederland, dl. 1).

Ellenberg, Heinz. Zeigerwerte der Gefäßpflanzen Mitteleuropas; mit einem Beitrag von G. Spatz, L. Pletz und A. Mangstl; 2. verb. und erw. Aufl. Göttingen, Goltze, 1979. 122 blz., fig., reg. (Scripta Geobotanica, vol. 9).

Ganzevles, Wim. Vogels in Eijsden. Beek, Econoom B.V., 1980. 24 blz., afbn., tabn. Uitgave ter gelegenheid van de eerste milieudag in Eijsden, 15 maart 1980.

Gool, H.J. van. Bijenhouden met succes; 5e gew. dr. Culemborg etc., Stam/Robijns, 1975. X, 253 blz., afbn., reg.

Hage, Jaap. Shell journaal van Nederlandse bomen. Rotterdam, Shell Nederland B.V., 1979. 121 blz., afbn.

Hegi, Gustav. Illustrierte Flora von Mitteleuropa; hrsg. von Hans J. Conert (et al). Berlin etc., Parey, 1964- . Bd. 1- . Bd. II Angiospermae. Monocotyledons 2. Tl. 1. Cyperaceae (Sauergräser, Riedgräser), Typhaceae (Rohrkolben), Araceae (Arongewächse), Lemnaceae (Wasserlinsen), Juncaceae (Binsengewächse); 3. neubearb. Aufl.; hrsg. von W. Schultze-Motel (et al) 1967- . Lief. 1- .

Bd. VI. Angiospermae. Dicotyledones 4. Tl. 3. Compositae 1 (Korbblüter): Allgemeiner Teil, Eupatorium-Achillea; 2. neubearb. Aufl.; hrsg. und bearb. von G. Wagenitz. 1964-1979. XLIV, 366 blz., afbn., lit. opg., regs.

* D. Th. de Graaf, Natuurhistorisch Museum Maastricht.
W. van der Coelen, Mockeborg 44, Maastricht.